

Marosán Bence Péter

· PhD, Budapesti Gazdasági Egyetem, adjunktus, Pázmány Péter Katolikus Egyetem,
· óraadó
· bencemarosan@googlemail.com

A KITERJESZTETT SZOLIDARITÁS: TÁRSADALMI ÉS ÖKOLÓGIAI IGAZSÁGOSSÁG

Extended Solidarity: Social and Ecological Justice

Proširena solidarnost: društvena i ekološka pravičnost

Jelen tanulmány célja, hogy megvessük egy olyan szisztematikus ökoetika és ökopolitika alapjait, amely magát egyfelől a radikális individualizmus és radikális hollizmus, másfelől a radikálisan antropocentrikus, illetve radikálisan ökocentrikus elméletek közé pozicionálja, és amely – részben köztes státusának köszönhetően – egyrésztől méltányos tud lenni a nem-emberi lényekkel és közösségekkel kapcsolatban is, másrésztől a gyakorlatban is plauzibilisen és rugalmasan alkalmazható (épp azért, mivel ismer észszerű, de morálisan is alátámasztható kompromisszumokat). Az alábbi írásban egy rövid kitekintés erejéig tárgyalom a liberális (és libertárius), a konzervatív és szocialista politikai filozófiákban megjelenő ökológiai motívumok egy részét. Az elemzés szívében azonban az ökológiai igazságosság gyenge és erős tézise alkotja. Innen lépek tovább az ökológiai igazságosság egy szisztematikus elmélete felé. A gyenge tézis szerint a társadalmi igazságosság koherens és konzisztens elmélete nem fogalmazható meg ökológiai utalások nélkül. Az erős tézis szerint a társadalmi igazságosság fogalma redukálható az ökológiai igazságosságé-ra. A tanulmány végén elemzem az ökológiai igazságosság egy előzetes fogalmát, amely – reményeim szerint – képes egyesíteni, illetve harmonizálni a partikuláris és kollektív, emberi és nem-emberi érdekeket, az emberi létezés értékét és a természeti lények, közösségek és létezők önértékét, az emberi társadalmon túlra kiterjesztett, univerzális szolidaritás kontextusában.

Kulcsszavak: ökoetika, ökopolitika, szolidaritás, társadalmi igazságosság, ökológiai igazságosság, antropocentrizmus, ökocentrizmus

*„Míg megvilágosul gyönyörű
képességünk, a rend,
mellyel az elme tudomásul veszi
a véges végtelent,
a termelési erőket odakint s az
ösztönöket idebent...”*
(József Attila)

Mészáros Gyöngyvérnek szeretettel és nagybecsüléssel

BEVEZETÉS

Az igazságosság mibenléte az etika és a politika egyik alapkérdése. E fogalom köré olyan további fogalmak csoportosulnak, mint jogok, kötelességek, boldogság, méltányosság, emberi méltóság. Az igazságosság problémájának tárgyalása közelebről vagy távolabbról mindig érintette ezeket a fogalmakat. Mi is érinteni fogjuk őket. Az igazságosságnak továbbá két szintje lehet: vonatkozhat ember és ember közti személyes viszonyra, vagy a közösség és az egyes ember, illetve a közösség egyes meghatározott csoportjai közti kapcsolatra. Az utóbbi a társadalmi igazságosság problémakörébe tartozik, és az alábbi szövegben mindenekelőtt ezzel fogunk foglalkozni. A jelen dolgozat alap gondolata abban áll, hogy a társadalmi igazságosság fogalmának közeli elemzése egy bizonyos ponton szükségsszerűvé teszi, hogy a vizsgálat menetébe bevonjuk az ökológiai tényezők kérdését is. Voltaképpen súlyosabb következményről van szó: arról nevezetesen, hogy a társadalmi igazságosság kérdéséről az ökológiai dimenzió leválaszthatatlan, és az előbbi szerves mozzanatának bizonyul. Egy további lépésben a társadalmi igazságosság fogalma szükségsszerűen elvezet saját felülvizsgálatához és kibővítéséhez, úgy, hogy abba a teljes nem-emberi ökoszisztémát is belefoglaljuk, melybe az emberi társadalom beleágyazódik.

Az ember, ahogy Kant fogalmazott, két világ polgára. Testi mivoltánál fogva szoros szálak fűzik a természethez. Emellett azonban öntudattal bíró, eszes szubjektum is, ennyiben egy szellemi, erkölcsi világ része. Szellemi lényként az ember képes arra, hogy erkölcsöt alkosson, hogy megállapítsa a jogok és kötelességek körét, hogy embertársaival megvitassa és rögzítse a méltányosság és emberi méltóság elveit, és kedvező esetben ezek szerint is járjon el, tehát képes rá, hogy helyesen, erkölcsösen viselkedjen önmagával és másokkal szemben. Az alábbi írásban azt a stratégiát követem, hogy az ember szellemi és természeti aspektusa közti viszonyt szorosabbra fonom, és

megpróbálok arra rámutatni, hogy az igazságosság elveiből nem lehet kirekeszteni a természeti tényezőket, hanem épp ellenkezőleg: ezek az elvek csak az utóbbiak által nyernek valóban konkrét, mélyebb értelmet. Nem akarom kijátszani a két tartományt egymással szemben, hanem az egyiket a másikkal szeretném magyarázni. Az ember szellemi mivoltára való hivatkozás számomra ahhoz szolgál alapul, hogy újraegyesítsem az embert és a természetet. Az ember szellemi lényként képes önkorlátozásra és arra, hogy morális ágensként kezeljen nem emberi lényeket, sőt egész fajokat és ökoszisztémákat is.

A gondolatmenetben jelentős szerepet tölt be az embernek a természeti világhoz való kötődése. Szeretném hangsúlyozni, hogy az ember nem a természet ellenében, hanem a természet révén, a természeti evolúció keretei között vált öntudattal bíró, eszes lényvé, morális ágenssé (ehhez: FRITZELL 1987, CALLICOT 2005: 82). Testi mivoltánál fogva az ember továbbra is kötődik a természethez; és nem csupán a földi, hanem általában az egyetemes, kozmikus természethez is. Az ember megtestesült szubjektivitás; testi aspektusánál fogva a természetbe ágyazódik bele, és mindig bizonyos mértékig, bizonyos szempontból a természet része marad. Az ember és a nem-emberi lények nem a természettől függetlenül számítanak morális ágensnek, hanem a természettel szerves összefüggésben. Az érzőképesség, a boldogság keresésének a tudat világosságával és kifejltségével összekapcsolódó fokai – egy később kifejtendő értelemben – morálisan releváns tulajdonságok. Az érzőképesség, a boldogság keresése bensőséges módon összefonódnak az ember (és más érző lények) testi mivoltával, és ezen keresztül a teljes természeti világba való becsatornázottságával.

Arról van szó, hogy testi, természeti mivoltukat tekintve az élőlények, köztük az ember, természetbe ágyazott, a többi életfolyamattal egybekapcsolódó életfolyamatoknak tekinthetők (MARX–ENGELS 1976: 26). A létfenntartás akadályozott vagy akadálytalan, megfelelő vagy nem megfelelő módja összefügg a szenvedéssel és a boldogsággal. Ha egy lény huzamosabb ideig nem jut hozzá az önfenntartásához szükséges jószágokhoz, vagy a megfelelő jószágokhoz, akkor szenved, végső soron pedig elpusztul. Az önfenntartáshoz szükséges erőforrásokat és jószágokat pedig a természetből merítjük. Az embernél a boldogság keresésének, az önmegvalósítás legmagasabb, az öntudat legvilágosabb és legfejlettebb fokaival összekapcsolódó módjai is mindenütt visszautalnak az ember természeti beágyazottságára, a természeti feltételekre és az önfenntartáshoz szükséges erőforrások korlátos voltára. A szenvedésmentes, autonóm életre, illetve egy magasabb szinten a boldogságra való törekvés viszont lényegi módon összekapcsolódik az igazságosság mibenlétére irányuló kérdéssel. Az igazságosság részben az *erőforrások* (valamint a végső soron ezen erőforrásokra támaszkodó termékek és szolgáltatások)

igazságos *elosztására* vonatkozik, részben pedig az individuális és kollektív *autonómia* mozgástereinek igazságos *kijelölésére*.

Az emberi fajt a természeti lények egy jelentős részével az érzőképesség tulajdonsága köti össze; ez a fajokon átívelő kiterjesztett szolidaritás alapja. Az érzőképesség részben a természet világába ágyaz bele bennünket, részben a természeti világon mint közegen keresztül kapcsol össze bennünket a többi lényel. A szellemi képességeire, eszére és intellektusára oly büszke ember elgondolkodtató felelőtlenességgel és hatékonysággal rombolja le saját természeti környezetét; ezzel nemcsak a nem-emberi természeti fajok azelőtt ritkán látott méretű és sebességű pusztulását előidézve, hanem egyúttal a jövő nemzedékek alapvető létfeltételeit is veszélybe sodorva. A jelenkor ökológiai válságának egyik oka, nézetem szerint, éppen a modern kori egyoldalú racionalitás, mely a természetben pusztán kiaknázandó erőforrások gyűjteményét látja; amely tehát a természetnek csupán instrumentális értéket tulajdonít. Saját fennmaradásunk érdekében is alapvetően át kell értékelnünk a természethez való viszonyunkat. Nézetem szerint azonban a természethez való inadekvát viszonyulás háttérében a természettel való eredeti, és a modern felfogásban megjelenőnél sokkal gazdagabb és mélyebb viszony elfeledése áll, egyfajta *természetfelejtés*. A természet az ember őshazája. A vele való eredeti, autentikus viszonyt felelős, morális lényként kell, hogy helyreállítsa, de éppen a természethez való lényegi kötődése alapján.

Az embernek, a természethez is kötődő lényként, életét a nem-emberi fajokkal, végső soron a teljes földi ökoszisztémával való egyensúlyra törekvés elvei szerint kellene vezetnie, illetve berendeznie. Az igazságosság fogalmának elemzése szükségszerűen vezet el ehhez a következményhez. Az alábbi tanulmány a fentebb jelzett témáknak megfelelően két nagyobb részre tagolódik: az első a társadalmi, a második pedig az ökológiai igazságosság fogalmával foglalkozik. Az első részben egy gyengébb és egy erősebb tézist szeretnék képviselni: a *gyengébb* tézis szerint a társadalmi igazságosság fogalmának *redukálhatatlan* mozzanata az ökológiai dimenzió; az *erősebb* tézis szerint a társadalmi igazságosság fogalma *redukálható* az ökológiai igazságosság koncepciójára. A második részben az ökológiai igazságosság részleteit tárgyalom. Ebben az általam kifejtett álláspontot két felfogás közé szeretném pozicionálni. Az egyik a humanisztikus, *antropocentrikus* nézőpont, mely az ökológia relevanciáját elismerve továbbra is instrumentális értéket tulajdonít a természetnek (pl. VINCENT 2009: 268sk, MURDY 1983, PEPPER 1993a, 1993b, SYLVAN 1984/85). A másik a totális biocentrikus egalitarizmus, mely minden életet egyenrangúnak tekint. Ilyen radikális egalitarizmusra találunk példát Paul Taylornál, aki kifejezetten minden élő egyenértékűségét és egyenrangúságát hirdeti (TAYLOR 1986: [különösen] 99, 101). Egy másik

megközelítésben az individualista és a holista, tehát egyfelől az egyedekből, másfelől pedig a nagyobb egészekből, az egyed feletti szerveződésekben kiinduló felfogásmódok között szeretnék közvetíteni (a holizmushoz: VINCENT 2009: 269, ECKERSLEY 2009: 312sk, CALLICOT 2005, HEFFERNAN 1982, LEOPOLD 1949/2000, LOVELOCK 1990).

I. A TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁG ÖKOLÓGIAI VONATKOZÁSAI

A. ÖKOLÓGIAI MOTÍVUMOK A MODERN POLITIKA- ÉS TÁRSADALOMFILOZÓFIAI DISKURZUSBAN

Mint általában meg szokták jegyezni a vonatkozó szakirodalomban, az ökológiai motívumok és felhangok a modern politika- és társadalomfilozófiai diskurzusban nem számítanak újkeletűeknek, hanem már hosszabb ideje, legalább két évszázad óta jelen vannak, mégpedig a marginálisnál jóval nagyobb hangsúllyal (ANTAL 2014: 23–33, PILBEAM 2009, VINCENT 2009, WISSENBURG 2009). Ökológiai motívumok és témák megjelennek mind az európai, mind az angolszász analitikus politika- és társadalomfilozófiai megközelítésekben; így az előbbi oldalán a hagyományos liberális, konzervatív és szocialista, az utóbbi térfélen pedig az amerikai liberális, libertárius és komunitárius felfogásokban. Mindezekben a felfogásokban közös azonban, hogy többé-kevésbé *antropocentrikusak*; az ökológiai kérdésfelvetés is az emberi társadalom, a társadalmi fejlődés fenntarthatóságának tekintetében jelenik meg náluk. Erre azt lehetne mondani, hogy ez így kézenfekvő: ezek az elméletek az igazságot az emberi társadalom összefüggései között szeretnék tárgyalni, ember és ember, illetve egyén és közösség közti viszonyként. A tanulmány jelen szakaszának fő következtetéseit azonban pontosan ezzel szemben szeretném megfogalmazni, melyek szerint az igazságosság fogalma 1) nem elemezhető az ökológiai dimenzió lényegi tematizálása nélkül, 2) az igazságosság fogalma közelebbi vizsgálatának ki kell derítenie, hogy a társadalmi igazságosság fogalma *redukálható* az ökológiai igazságosságára.

Az alábbiakban csupán néhány jellemző érintkezési pontot szeretnék bemutatni a hagyományos, főszóbeli politikai filozófiák és az ökológiai elméletek között, jelezve ezzel, hogy a probléma jelen van a politikafilozófiai diskurzus főáramában is. Utalni szeretnék azonban e modellek általam vélt elégtelenségére is, és arra, hogy ezek a megközelítésmódok szükségképpen el kell hogy vezessenek az igazságosság tradicionális (az emberi társadalomra korlátozó) fogalmának kiterjesztéséhez.

*

A.1. LIBERÁLISOK, LIBERTÁRIUSOK

John Rawls *Az igazságosság elmélete* (1971/1997) c. klasszikus műve az igazságosság jellegzetesen antropocentrikus felfogását tartalmazza, amely azonban néhány ponton mégis összekapcsolódik ökológiai elemekkel. Ezt az emberközpontú pozíciót Rawls azzal a gesztussal rögzíti, hogy közli: csak aktuális, morális ágensek, racionális szubjektumok lehetnek az igazságosság alanyai. Ezzel ugyanis első megközelítésben nyilvánvalóan kizárjuk az igazságosság köréből az állatokat mint világos öntudattal nem rendelkező szubjektumokat, valamint az eljövendő nemzedékeket (ehhez: GARNER 2011: 72, továbbá: ANTAL 2014: 35skk.). Egy második közelítésben azonban Rawls közli, hogy „vastagíthatjuk is” a „tudatlanság fátylát”, mely alatt a társadalmi szerződés résztvevői nem tudják, hogy milyen képességekkel és mely társadalmi osztályba születtek, oly módon, hogy a politikai ágenseknek arról se legyen tudomásuk, *mikor* születtek. Ez lehetővé teszi Rawls számára, hogy a generációkon belüli (intragenerációs) igazságfogalom mellett bevezessen egy generációk között érvényesülő (azaz intergenerációs) igazságfogalmat; és arról beszéljen, hogy a jelen nemzedékeknek vannak bizonyos kötelezettségeik a jövő nemzedékekkel szemben: nevezetesen nem élhetik fel teljesen a jövő nemzedékek erőforrásait, élhető környezetet kell hagyniuk utódaikra. Ebben az elméletben azonban a természetnek pusztán instrumentális funkciója van, Rawls-nál a természet lényegénél fogva nem lehet az igazságosság címzettje. Ehhez hozzátehetjük egyébként, hogy a tudatlanság ezen fátyla, Rawls szavával élve, még „sűrűbbé” is fonható; és ez az elmélet megfogalmazható volna úgy is, hogy a szerződésben részt vevő alanyok egy teoretikus kezdeti pozícióban még azzal sincsenek tisztában, minek születnek: embernek vagy állatnak (ilyen irányba mutatnak értelmezésem szerint Peter Singer következtetései, SINGER 2005: 54skk.).

Amikor a liberális politikai filozófia és a zöld gondolat összefüggéseit vizsgáljuk, alapvetően két kérdéskört kell különválasztanunk: 1) az egészében vett természet önértéke és tisztelete, illetve 2) az állatok jogainak, illetőleg morális státusának a kérdése. Ami az elsőt illeti: amennyire meg tudom ítélni, a liberális eszmerendszernek szerves része, hogy az ide tartozó gondolkodók szeretik az emberi történelmet a végtelen fejlődés horizontjába állítani, a természetet egyfajta végtelen kapacitással rendelkező „bőségszarunak” tekintve, pusztán instrumentális funkciót és értéket tulajdonítva a környezetnek (vö. ANTAL 2014: 92). A liberális felfogás erősen antropocentrikus beállítottsága megnehezíti, hogy önértéket tulajdonítsanak a természetnek vagy a nagyobb természeti egészeknek, és hogy az általában vett természet tisztelete és önértéke alapján az emberi tevékenység korlátozására (önkorlátozására) szólítsanak fel. Ami a másik pontot illeti: másfelől viszont

időről időre felvetődik a liberális, illetve libertárius gondolkodók körében, hogy érzőkéességük alapján az állatoknak is tulajdonítsunk morális státust, illetve az egyetemes jogok egy részét az állatokra is ki kellene terjesztenünk. Így többek között megtaláljuk ezt az elképzelést Robert Nozicknál is (vö. NOZICK 2001: 35–42). Az állatok morális ágensként való tekintetbevétele, illetve a jogok kiterjesztése a nem-emberi, állati fajokra azonban szintén az emberi tevékenység önkorlátozásának követeléséhez vezet; vagyis bizonyos pontokon túlmutat a liberális és libertárius gondolatvilágon.

Az ökológiai problémák tehát tematizálódnak a liberális és libertárius gondolkodók számára, mégsem válnak gondolatkör központi, meghatározó motívumaivá.

*

A.2. KONZERVATIVIZMUS ÉS A ZÖLD GONDOLAT

Úgy tűnik, a hagyományos politikai konzervativizmusban a liberális felfogásnál valamivel hangsúlyosabban van jelen az ökológiai motívum. Ennek az eszmerendszernek ugyanis szerves velejárója az az elképzelés, mely szerint a jelenkor emberének többé-kevésbé épségben meg kellene őriznie természeti környezetét, és úgy kellene azt örökül hagynia utódaira. Itt kifejezetten egy intergenerációs igazságfogalommal találkozunk, mely már a modern konzervativizmus első, 18. századi szerzőinél, így Edmund Burke-nél is jelen van (1790/1990). Eszerint utódainkkal szemben vannak olyan kötelességeink, hogy a felmenőinktől örökül kapott élő környezetet, amennyire csak lehetséges, próbálja meg épségben és teljességben továbbadni, nem pedig lepusztítani, fölélni (vö. ANTAL 2014: 80–89). Az élet közösségi formáinak előnyben részesítésével, az ember és a természeti környezet közti harmonikus együttélés előmozdításának szorgalmazásával, valamint a felvilágosodás antropocentrikus humanizmusának bírálataival, a szabadpiac korlátlan érvényesülésének elutasításával a konzervatív gondolkodók több ponton kifejezetten kapcsolódnak a zöld mozgalmak meghatározó meggyőződéseihez. Olyan konzervatív teoretikusok, mint John Gray vagy Roger Scruton kifejezetten szorgalmazzák egy ökokonzervatív gondolatrendszer kialakítását, a konzervatívok és a zöldek közti termékeny párbeszédet és együttműködést (GRAY 1993, SCRUTON 2012, lásd még ehhez: PILBEAM 2009, ANTAL 2014).

Ami a konzervativizmus, illetve egy módosított formában az ökokonzervativizmus és az ökológiai mozgalom, a zöld gondolat összekapcsolását megnehezíti, az, hogy nézetem szerint itt még *mindig erősen antropocentrikus gondolatokról* van szó; vagyis a természet megőrzésének és védelmének igénye az emberi társadalom vonatkozásában merül fel, az emberi használat és rendelkezés összefüggései között. A természet itt továbbra is úgy jelenik meg, mint ami alapvetően az emberi közösség tulajdona, és ebből a szem-

pontból ruházódik fel értékkel; noha a konzervativizmus, a nagyobb egészek értékét és érdekeit beemelve a diskurzusba, szorosabbra fonja az ember és természet közötti kapcsolatot, mint a liberalizmus.

B. A GYENGE TÉZIS: AZ ÖKOLÓGIAI MOZZANAT REDUKÁLHATATLANSÁGA A TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁG FOGALMÁBAN

Az ember szellemi lényként képes erkölcsöt alkotni, jogokat és kötelességeket tulajdonítani önmagának, embertársainak, a közösség egészének. Szellemi képességei sem tépik el azonban a természethez fűződő szálakat. Az ember szellemi adottságokkal, működésmódokkal bíró élőlény. Az ember megtestesült szubjektivitás, és *teste becsatornázza őt a természet egész rendszerébe* (ehhez: MAROSÁN 2013). Az emberi gondolkodás, az ember szellemi alkata és aktivitása testileg meghatározott. Az ember természeti eredetére, aspektusára mindenütt ráakódik a kultúra, mely mindenestül átformálja ezt a természeti eredetet és oldalt (ehhez: MARX 1965: 159). De a természetre utaltság azért lényegi módon jelen van az emberi létezésben. Amikor az ember természetre utaltságáról beszélünk, végső soron arról van szó, hogy a boldogság, az emberhez méltó élet nem hagyható ki az igazságosságra vonatkozó kérdésfeltevésből. Mint élőlény az ember iszik, eszik, alszik, lélegzik, ürít, utódokat nemz. Ezeket a természeti szükségleteket mindenütt radikálisan átformálja a szellem, a kultúra; de a természetre való vonatkozás ott van bennük. Ha az ember nem tudja rendszeresen és megfelelő formában kielégíteni őket, az boldogtalanná teheti az embert. Az emberi méltósághoz (és vele együtt: az emberhez méltó élethez való joghoz) szervesen hozzákapcsolódik ezen szükségletek rendszeres és megfelelő formában való kielégítésének lehetősége.

Amíg csak a világban időzik, az ember teste által meghatározott lény marad; noha testét is áthatja létezésének szellemi dimenziója. A két aspektus összefonódik egymással. Az ember, éppen szellemi képességei által, egészen háttérbe szoríthatja saját testi létét, aszkétaként a minimálisra szoríthatja saját szükségleteinek kielégítését, hogy épp csak a fizikai haláltól megóvja testét (hogy minél radikálisabban megtapasztalja önnön szellemi voltát, mint a különböző vallások szerzetesei); vagy akár azon túl is: az ember rendelkezik azzal a hátborzongató képességgel, hogy véget vessen saját életének. Mégis: testi létét nem tudja eltörölni anélkül, hogy meg ne szűnne világban-létnek lenni. Mindaddig, amíg csak él, kölcsönviszonyban marad a természettel teste révén. Ez a viszony szellemileg egészen szublimált lehet, a kultúra által mélyen emberi arcot nyer, de a létezés testi aspektusán keresztül az ember egzisztenciájának gyökerei a természeti létbe vezetnek. A testi létezést, egyáltalán a világban-létet felszámoló öngyilkosság a szabadság legradikálisabb

megnyilvánulási formája, melynek felszíne alatt azonban szintén felfedezhető testi motívumok (a legnyilvánvalóbb esetben a gyógyíthatatlan, nagyon fájdalmas betegségek esetében. A szenvedés, illetve a szenvedésmentes élet vágya az ember testi mivoltával áll szerves kapcsolatban. Az öngyilkosság egyéb, gyakori motívumainak [pl. szerelmi bánat] közeli elemzése szintén felfedheti a közvetett vagy közvetlen testi vonatkozást). Végző soron azt találjuk, hogy az embernek, ameddig csak világban-lét akar maradni, folyamatos kölcsönviszonyt, „anyagcserét” kell folytatnia a természettel.

Az olyan emberi élet, melynek szerves része a szenvedés, emberhez méltatlan élet. Az alapvető testi szükségletek, valamint a magasabb rendű igények kielégítése szükséges, bár nem feltétlenül elégséges feltétele a boldog életnek. Ha nem jut hozzá a létfenntartásához szükséges alapvető javakhoz, ha életfolyamata lényeges mozzanatainak működtetése, megvalósítása akadályokba ütközik, ha tehát a természettel való, a kultúrán és a szellemi világon keresztül közvetített, mégoly szofisztikált, de azért ténylegesen létező anyagcseréje akadályokba ütközik, akkor az ember egy szenvedésteli, sajátosan emberi (tehát szellemi motívumoktól áthatott) méltóságától megfosztott életbe kényszerül. Az igazságosság fogalmának integráns részei a boldogság, az emberi méltóság fogalmai; ezekről pedig nem beszélhetünk anélkül, hogy ne említenénk a természettel való anyagcserét, még akkor is, ha ez utóbbi csak közvetítések hosszú során keresztül valósul meg. Még az emberi boldogság és önmegvalósítás legmagasabb fokai sem teljesen függetlenek a természettel való anyagcserénktől, bizonyos materiális komponensektől, erőforrásoktól és hordozóktól. A Maslow-piramis valamennyi foka visszautal a bennünket a természettel összekapcsoló szálakra.

A természeti világ, amelybe az emberi létezés beleágyazódik, véges erőforrásokkal rendelkezik. Az emberi létezés mindenütt határokba ütközik. Az emberiségnek, a konkrét emberi közösségeknek eszerint kell felosztaniuk a rendelkezésre álló erőforrásokat. Arról az emberi közösségben ébredő, e közösség egyes tagjaira irányuló kötelességről van szó, hogy a közösség nem hagyhatja magára egyetlen tagját sem, nem engedheti szenvedni őt. Az emberi közösségnek kötelessége az egyén számára biztosítani az önfenntartáshoz, annak bizonyos, alacsonyabb szintjeihez szükséges erőforrásokat; ami feltételezi azt, hogy az egyén a maga részéről betartja az alapvető közösségi normákat, részt vesz a társadalmi együttműködésben. Nem kell, hogy a közösség minden egyéni szükségletet kielégítsen, ezt meglehetősen bonyolult is volna teljesíteni, de az alapvető általános emberi szükségletek kielégítésének eszközeit biztosítani kell a polgárok számára. A lényeges momentum itt az, hogy az erőforrások végeességére való tekintettel az emberiségnek egyéni és össztársadalmi szinten is önkontrollt kell gyakorolnia; úgy, hogy az egyes

egyénre jutó fogyasztás mértéke (az egyén ökológiai lábnyomának nagysága) ne veszélyeztesse a jelen és a jövő nemzedékek életfeltételeit; amihez alkalmasint olyan, kényelmetlenebb intézkedések is kapcsolódhatnak, mint a népességszaporulat szabályozása, például adók útján. Az ember pontosan szellemi lényként képes önkontrollt gyakorolni, és ennek alapján képes arra, hogy összehangolja az ökológia és a társadalmi igazságosság szempontjait.

A szenvedésmentes és emberhez méltó élet fogalma az ember testi létén keresztül mindenütt visszautal az emberi lét természeti beágyazottságára. Ha a szenvedésmentes és emberhez méltó élethez való jogot összekapcsoljuk a társadalmi igazságosság fogalmával, akkor az utóbb említett mozzanat (a létezés testi meghatározottsága) révén nyilvánvalóvá válik *e fogalom lényegi és redukálhatatlan ökológiai vonatkozása*. A fentiek alapján megfogalmazhatjuk a gyenge tézis formális változatát:

Igazságosnak mondom azt a társadalmi berendezkedést, mely lehetővé teszi a politikai közösség tagjai számára az együttműködésnek azt az optimális módját, amely a társadalom megfelelő fejlettségi fokán az osztársadalmi együttműködésben részt vevő minden egyes egyén számára biztosítja az adott, tényszerű körülmények (itt: ökológiai faktorok) között elérhető legmagasabb boldogságszintet; feltéve, hogy a szóban forgó egyén elfogadja az együttműködés adott, egy osztársadalmi diskurzus útján kialakított elveit, és maga is hajlandó együttműködni a politikai közösség összes többi alanyával.

C. AZ ERŐS TÉZIS: A TÁRSADALMI IGAZSÁGOSSÁG FOGALMÁNAK REDUKÁLHATÓSÁGA AZ IGAZSÁGOSSÁG ÖKOLÓGIAI FOGALMÁRA

A gyenge tézis melletti érvünk röviden a következőképpen hangzott: a társadalmi igazságosság fogalmát nem tudjuk adekvátan megfogalmazni anélkül, hogy abba be ne emelnénk a szenvedésmentes és emberhez méltó élethez való jogra történő hivatkozást. Ez utóbbiak viszont lényegüknél fogva maguk után vonják az emberi létezés testi aspektusának és ez utóbbin keresztül a természeti létezés egészébe való becsatornázottságunknak a gondolatát. Mivel ezek a tényezők fogalmi szerkezetüket illetően kapcsolódnak össze az ökológiai faktorokkal és egy kellőképp közeli elemzés számára az ökológiai szűkösség problémájával, ezért az ökológiai mozzanat a társadalmi igazságosság egész problémaköréből kiiktathatatlan. Az ökológiai faktorokra való utalás nélkül a társadalmi igazságosság egész koncepciója *hiányos, torz és elvont marad*. Az ökológiai mozzanat ezen redukálhatatlansága lehetőséget ad egy erősebb tézis megfogalmazására: a társadalmi igazságosságnak az ökológiai igazságosságra történő *redukálhatósága* téziszről van szó.

Az ember öntudattal bíró, szellemi lényként, morális ágensként képes arra, hogy erkölcsöt alkosson, jogokat és kötelességeket rögzítsen, etikusnak vagy etikátlannak minősítsen bizonyos megnyilvánulásokat és cselekedeteket, értéket tulajdonítson dolgoknak, lényeknek, összességeknek, szituációknak és eseményeknek. Az ember azonban nem a természet ellenében, hanem a természet révén, és más természeti lényekkel közösségben, egy összetett ökoszisztéma részeként fejlődött morális és racionális szubjektummá. Racionális képességeinél fogva, az ember megtanulta mindennél jobban kihasználni, kizsákmányolni és végső soron elpusztítani azt az ökoszisztémát, amelynek pedig ő maga is a része. Az ilyen módon működő instrumentális racionalitás, mely mindent az emberi hasznosság mércéi szerint ítél meg, az a sekélyes, naturalizáló racionalitás, amelyet Husserl, Heidegger és Michel Henry is kíméletlenül kritizáltak (HUSSERL 1998, HEIDEGGER 2004, HENRY 1987). Ez a típusú racionalitás vezetett el ahhoz, amit Lányi a Természetes Ember tragédiájának mondott (LÁNYI 2015); és amit mi az emberben működő evolúciós program (az öröm- és haszonmaximalizálás) megszaladásaként jellemezhetnénk. Az ember éppen szellemi képességei folytán képes az önkontrollra, és ezzel összefüggésben arra, hogy helyreállítsa megromlott viszonyát a természettel; önértéket és jogokat, morális relevanciát és ágenciát fedjen fel ott, ahol korábban ilyet nem látott; és ezáltal felfedje az igazságosság mélyebb dimenzióit, amit mi ökológiai igazságosságnak nevezünk.

Az igazságosság ökológiai fogalmához az vezethet el bennünket, ha hangsúlyozzuk, hogy az ember nem a természet ellenében, hanem a természet részeként érte el a világos öntudat fokát, vált szellemi lényvé; és szellemi lényként is a természet része. Az emberre úgy kell tekintenünk, mint egy komplex ökoszisztéma öntudatot „növesztett” alrendszerére, aki éppen öntudatánál fogva képes a természeti törvényeken túlmutató, erkölcsi szempontokat belevinni a természettel mint összefüggő rendszerrel, valamint a nem-emberi lényekkel való viszonyába. Az *erkölcs* itt egy alternatív (transzcendentális) viszonyulási mód a természethez; melyet nem szeretnénk sem természetellenesnek, sem természetfölöttinek mondani, hanem inkább „természet melletti”, a természettel komplementer egységet alkotó szemléletmódról van szó. Az emberiség ebben az elméleti keretben öntudattal bíró olyan lények közössége, akik a természet egész rendszerébe ágyazódnak bele, akik a természettel való folyamatos anyagcserében tartják fenn létüket, és akik ebbe az anyagcserébe, valamint a természet nem-emberi élőlényeivel, élőközösségeivel való viszonyukba képesek morális szempontokat vinni. Az öntudattal bíró élőlények továbbra is testiséggel, *kollektív testiséggel* rendelkeznek, melyen keresztül a természet teljes rendszerébe kapcsolódnak.

Ami a jelen gondolatmenetben hangsúlyos: az emberre speciálisan úgy kell gondolnunk, mint öntudattal bíró élőlényre. Nem az az érdekes, hogy ember, hanem az, hogy öntudata van. Egy fejlődésben lévő ökoszisztémában időnként kialakulhatnak világos öntudattal bíró lények, és azok közösségei. Az ilyen lények képesek erkölcsi módon megítélni léthelyzetüket, kialakítani önmagukhoz, fajtársaikhoz és más, öntudattal nem rendelkező fajokhoz fűződő viszonyukat. Egy ilyen közösség képes a pusztán természetitől független (erkölcsi, transzcendentális) szempontokat beemelni az egész természettel való viszonyába; ily módon mélyebb összefüggésekbe, mélyebb megvilágításba helyezve ezt a viszonyt. Az öntudat révén képes az ember értéket tulajdonítani a különböző dolgoknak és összefüggéseknek; a jogokról és kötelességekről, erkölcsi és jogi elvekről folytatott minden diskurzusnak pedig véleményem szerint mindenkor egy bizonyos értékelmélet szolgál alapjául.

Az ökológiai megalapozottságú értéktulajdonítás két, bizonyos mértékig egyformán jogosult kiindulópontot választhat: egyfelől kiindulhat az egyedekekből, és az értéket helyezheti az érzőképességbe, ezáltal minden érző lényt morális ágensnek tekintve (VINCENT 2009: 270, SINGER 1983, 2005, REGAN 1983), másfelől pedig kiindulhat a nagyobb, önszerveződésre képes rendszerekből, ökoszisztémákból (LEOPOLD 1949/2000, CALLICOT 2005). Ennek során nem kell eltörölnünk minden hierarchiát a természetben, és totális biocentrikus egalitarizmushoz jutnunk, mint Paul Taylor, hanem felvehetünk *egy puha, rugalmas hierarchiát* a természetben, amelyben az öntudat képessége mégis egyfajta kitüntetettséggel bír. Egy ilyen rendszerben minden érzőképes lényt és minden önszerveződésre képes rendszert megilletnek bizonyos jogok, igaz, nem ugyanazok a jogok. (Vö. CALLICOT 2005: 79. „A föld-etika emberellenesnek sem mondható. Az élőlény-közösség nem emberi tagjainak nincsenek »emberi jogai«, mivel a definíció szerint nem tagjai az emberi közösségnek. De mégis, mint az élőlények közösségének tagjait, tisztelet illeti meg őket.”)

Az ökológiai igazságosság fogalma abban áll, hogy a globális ökoszisztéma öntudattal rendelkező tagjai, szellemi képességeiknél fogva, bizonyos önkorlátozást gyakorolnak; jogokkal ruházzák fel az ökoszisztéma más, öntudattal nem rendelkező lényeit és speciest. A jogok köreinek terjedelme összefügg itt az adott speciestre jellemző öntudat világoosságának és fejlettségének fokaival, de ami hangsúlyos, hogy minden érzésre képes élőlényt és minden önszerveződésre képes, a nagyobb egészek fennmaradását nem veszélyeztető rendszert megilletnek bizonyos jogok. *Az érzőlényeket megillető legfontosabb alapjog a szenvedésmentes élethez való jog.* Az öntudattal rendelkező lényeknek úgy kell megszervezniük saját kollektív önfenntartásuk módját, a természettel való anyagcseréjüket, hogy eközben ne veszélyeztes-

sék alapvető módon a bolygó ökoszisztémájának egyensúlyát, lehetőleg ne vegyék igénybe a rendszer erőforrásait azok reprodukciós kapacitásain túl.

II. AZ ÖKOLÓGIAI IGAZSÁGOSSÁG FOGALMA

A. ÖKOSZOCIALISTÁK, ÖKOMARXISTÁK

Noha magának Marxnak nem volt szisztematikusan kidolgozott ökológiai elmélete, az ő korában nem is ez volt a sürgető probléma, mégis találunk nála olyan ökológiailag releváns megállapításokat, amelyek azután a későbbi, baloldali orientációjú, részben Marxra támaszkodó vagy magukat kifejezetten marxistaként meghatározó ökológiai gondolkodók számára megtermékenyítőleg, inspirálóan hatottak. Ilyen, ökológiailag releváns gondolatok voltak Marxnál, hogy a kapitalizmus elidegeníti az embert a természettől, a természet kapitalista kizsákmányolásának kritikája, az ember természeti kötődésének hangsúlyozása (ehhez: MAROSÁN 2018). A jelenlegi baloldali, marxista kötődésű zöld gondolkodók kapcsolódnak ezekhez a marxi motívumokhoz, de tovább is viszik őket; Marx gondolatait, módszereit megpróbálják a jelen helyzetre alkalmazni; az elidegenedés és a kapitalizmus kritikáját az ökológiai krízis kontextusába helyezik (erről: ANTAL 2014: 105–156).

Az ökoszocializmus elméleti alapvetése szerint, ahogy a mozgalom egyik legnagyobb hatású képviselője, David Pepper kifejtette, a jelenlegi környezeti válság leglényegesebb oka maga a kapitalista termelési mód (PEPPER 1993a, 1993b). A kapitalizmus eszerint éppolyan elkerülhetetlen szükségszerűséggel idézi elő és termeli újra az ökológiai válságot, ahogy a szocialisták és ökoszocialisták szerint e rendszer lényegénél fogva újraszüli a gazdasági válságokat és konfliktusokat is. Az ökoszocialisták, ökomarxisták szerint ember és természet viszonya nem harmonizálható a kapitalista termelés keretei között. Ahogy a kapitalizmus kizsákmányolja és elidegeníti önmagától az embert, éppúgy zsákmányolja ki és idegeníti el tőlünk a természetet. Csupán az elidegenedés egy másik arcával van dolgunk a természet viszonyában. *Az ökológiai válság*, mely az univerzális kizsákmányolás és elidegenedés egyik lényegi velejárója, *csak a kapitalizmus meghaladásával küzdhető le véglegesen*, mondják e mozgalom hangadói (ehhez pl. KOVEL & LOWY 2001).

Az a pont, ahol etikailag és ökopolitikailag kikezdhetőnek érzem ezt a felfogást, annak a döntően antropocentrikus jellege. Pepper és a mozgalom más gondolkodói hangsúlyozzák, hogy egy humanista, emberközpontú szocializmusképről van szó náluk, mely nyitott az ökológiai problémákra és kihívásokra, de az ember felől. A természet továbbra is az emberért van, a természetnek továbbra is lényegileg instrumentális értéket és funkciót tu-

lajdonítanak. Az ökoszocialisták nyitottak arra is például, hogy bizonyos alapjogokat biztosítsanak az állatok számára, illetve, hogy morális státust kölcsönözzenek nekik, de antropocentrikus alapvetésük miatt ember és természet viszonyában, nézetem szerint, továbbra is ott lappang náluk a konfliktus lehetősége. Úgy vélem, ha elejét akarjuk venni a konfliktus lehetőségének is, akkor szorosabbra kell fogunk ember és természet viszonyát.

B. AZ ÖKOLÓGIAI ÉRTÉKTULAJDONÍTÁS PROBLÉMÁI. INDIVIDUALIZMUS ÉS HOLIZMUS KÖZÖTT

Az ökológiai igazságosság közelebbi fogalmának meghatározása szempontjából a kulcskérdés az értéktulajdonítás helye, illetve kiindulópontja. Az ökológiai mozgalomban rendkívül sok különböző álláspont, kiindulópont és megközelítési mód alakult ki az elmúlt több mint fél évszázad során. Az álláspontokat két nagyobb tengely mentén is rendszerezhetjük: attól függően, hogy 1) egy elmélet mennyire ember- vagy természetközpontú, illetve aszerint, hogy 2) mennyire individualisztikus vagy holista (összefoglalóként lásd pl. VINCENT 2005, ECKERSLEY 2005). Az ökológusok között vannak enyhe antropocentrikus alapvetésűek, akik az értéket alapvetően az emberi fajhoz való tartozásba helyezik, és ehhez képest nyer minden más értéket: relatív és instrumentális értéket. (A fentebb tárgyalt ökoszocialisták mellett még pl. Richard Sylvan, William H. Murdy.) Fentebb jeleztük, hogy ezzel az állásponttal mi a gondunk: egyfelől nézetünk szerint kevésbé szilárd alapot nyújt a nem emberi fajok jogai (és morális tekintetbevétele) számára, másfelől a természet instrumentális megközelítése miatt lényegileg magában rejti a természeti szférával való konfliktus lehetőségét. A spektrum másik végén a totális biocentrikus egalitarizmus van (minden élő egyforma jog illet meg), többek között Paul Taylor elmélete. (Itt most sarkítok: Taylor azt mondja, hogy minden élőnek egyforma joga van ahhoz, *hogy éljen.*) Ezzel kapcsolatban az volt a kifogásunk, hogy ez egy meglehetősen életidegen, a gyakorlatban nehezen képviselhető, és ráadásul morálisan is indokolatlan álláspontot jelentene. Nem kell, hogy minden élő tökéletesen egyenlő legyen, de kell, hogy minden élő bírjon bizonyos alapjogokkal.

Ami a másik tengelyt illeti: a skála egyik végében a tökéletesen individualisztikus kiindulópontot találjuk, a másik véglet pedig a teljesen holisztikus megközelítés, amely a maga egészében vett földi ökoszisztémának tulajdonít értéket (Aldo Leopold Föld-etikája). Az elsőként említett álláspont képviselői megtehetik az érték helyének a világos öntudattal való rendelkezés *elvi* lehetőségét (ez lenne az antropocentrikus perspektíva). Ennek ökológikusabb, továbbfejlesztett változata a morális vagy jogi kiterjesztés felfogása, amely

az értéket az általában vett érzőképeségbe helyezi. Ennek alapján tudunk minden érző lénynek önértéket tulajdonítani (SINGER 1983, 2005, REGAN 1983). A probléma ezzel a megközelítési móddal nézetem szerint az, hogy nehéz ennek alapján komplett fajoknak értéket tulajdonítani. A másik véglet ezen a tengelyen a totálisan vagy erősen holisztikus szemléletmód, amelynek alapján tudunk a nagyobb rendszereknek értéket adni, viszont ez megengedi annak elvi lehetőségét, hogy *az egyest feláldozzuk a nagyobb egész, a nagyobb ökológiai rendszer kedvéért* (végső soron akár komplett fajokat is). Az erősen holisztikus elképzelés tehát elvileg nyitott az ökofaszizmusra.

A fenti nehézségek elkerüléséhez olyan ökoetikára, illetve ökopolitikára van szükség, mely képes kompromisszumot teremteni a különböző végletek között: egyfelől individualizmus és holizmus, másfelől az antropocentrikus és az egalitárius biocentrizmus között. Erre a feladatra alkalmas lehet a transzperszonális mélyökológia és az autopoietikus ökológiai elmélet is. A transzperszonális mélyökológia arra tanít meg, hogy saját képünket hogyan terjesszük ki úgy, hogy az minden élő magában foglaljon. Ez az elmélet a természettel való pszichológiai azonosulás módszerét tanítja. Ez azonban elsősorban egy pszichológiai és kozmológiai elmélet (DEVALL & SESSIONS 1985, NÆSS 2005). A jelen tanulmányban mindenekelőtt egy ökológiai orientációjú axiológiára és etikára van szükségünk. Erre a legalkalmasabbnak *az autopoietikus elmélet* tűnik, mely szerint belső, inherens értékkel bír *minden önszerveződésre képes rendszer*; az egyedek éppúgy, mint a populációk, és végső soron a teljes ökoszisztéma (FOX 1990: 169, korábban: MATURANA & VALERA 1972). Egy ilyen elmélet az egyedeket éppúgy tiszteletben tartja, mint a nagyobb rendszereket, amelyeknek az egyedek a részei.

Az ember öntudattal bíró lényként képes etikát alkotni, és a dolgoknak értéket tulajdonítani. De az etikaalkotásnak és értéktulajdonításnak ez az öntudatból fakadó képessége nem önkényes, hanem objektív alapokra támaszkodik, objektív felismeréseken alapul: annak felismerésén, hogy az *autonómia* (melynek a világos öntudat az általunk ismert legmagasabb formája) minden formája értékes, és tiszteletet érdemel. Bonyolult helyzetről van szó: *autonómiáról a függőségben*. Minden élőlény, minden populáció kölcsönös függőségek rendszerébe ágyazódik bele, és ebben a rendszerben tartják fenn viszonylagos önállóságukat. Az autonómia mindenütt a függőségeken keresztül konstituálódik; az ember esetében is, amennyiben világban-való-létét fenn kívánja tartani (vagyis életfolyamatát fenn szeretné tartani).

Az ökológiai igazságosság fogalma arra vonatkozik, hogy létünket oly módon tartsuk fenn, hogy eközben az (individuális és kollektív, populációszintű) autonómia többi formájának is értéket és tiszteletet tulajdonítsunk, és

az emberiség önfenntartását (a földi erőforrások ilyen célú igénybevételét) oly módon valósítsuk meg, hogy ennek során minél kevésbé csorbítsuk más lények és más populációk önfenntartó létezéshez való jogát. *A legfontosabb alapjog itt a szenvedésmentes élethez fűződő jog.* Ez a modell nem töröl el minden hierarchiát a természet rendszerében, viszont az ember kitüntetett helyét képes úgy érvényesíteni, hogy eközben az embernek más lények javára történő önkorlátozását írja elő; egyfajta *puha hierarchiát* próbál érvényre juttatni úgy, hogy abban minden élőlény és populáció kellő autonómiát tudjon élvezni. (Ami az autonómia és például a fogyasztáscélú állattenyésztés és állatkísérletek viszonyát illeti, itt mindenekelőtt az állatokkal való humánus bánásmód követelményét kell hangsúlyoznunk; a kellő mozgástérhez és a szenvedésmentes élethez való jog előtérbe helyezésével.)

KONKLÚZIÓ. AZ ÖKOLÓGIAI IGAZSÁGOSSÁG ELŐZETES FOGALMA

A különböző erkölcsi és jogi elvek itt kölcsönösen kiegészítik, támogatják és értelmezik egymást; egy koherens összefüggő rendbe illeszkednek. Ezek az elvek együtt definiálják az ökológiai igazságosság fogalmát. Arról van szó, hogy egyfelől az emberiségnek arra kell törekednie, hogy tevékenysége által a lehető legkevesebb szenvedést okozza az emberi (öntudattal bíró) és nem-emberi (öntudattal nem bíró, de érzőképeséssel rendelkező) lényeknek; tehát mindenekelőtt a szenvedés minimalizálását kell célul kitűznie. Másfelől, ezzel szerves összefüggésben, tevékenysége során figyelembe kell vennie a nem-emberi, egyed feletti szerveződések, a populációk sajátos érdekeit és szükségleteit is. Nézetem szerint a kettő között nincs ellentmondás: az ember törekedhet úgy a világban található szenvedés minimalizálására, hogy közben szem előtt tartja az egymással összefüggő populációk hosszú távú érdekeit is; és ezekkel az érdekekkel és szükségletekkel az ember mint racionális, öntudattal bíró, morális lény képes harmonizálni a maga hosszú távú érdekeit.

Az ember a teljes földi ökoszisztéma része, az emberiség ezen totális ökoszisztéma egy önállóatlan alrendszere, az összes többi alrendszerétől, végső soron a rendszer egészétől függő szegmens. Az ember öntudattal bíró természeti lény, aki nem a természet ellenében, hanem annak révén tett szert az öntudat és a morális felelősség és beszámíthatóság képességeire. Ahhoz, hogy egyéni és közösségi szinten, *autentikus* módon létezzen, tekintettel kell lennie az ezzel kapcsolatos metafizikai (és tudományos) felismerésekre. Az ökológiai igazságosság (az ökológiai etika) elveit ezekkel a belátásokkal szoros összefüggésben kell definiálni. Az ember, öntudattal bíró és morális

lényként, ha autentikus módon akar élni, létezni, *az egész* érdekeit kell hogy szem előtt tartsa; mely a maga részéről emberi és nem-emberi egyedekből, azok kapcsolataiból és egyed feletti szerveződésekből épül fel. Egyéni és kollektív cselekvése öntudatos szabályozására képes lényként az ember képes arra, hogy saját partikuláris érdekeit összhangba hozza a nem-emberi érdekeket is magában foglaló (és az embertől független, sajátos önértéket is képviselő) egésszel; és ha autentikus módon, etikusan, *helyesen* akar cselekedni, így is *kell* eljárnia. *Ennek során arra kell törekednie, hogy elősegítse a teljes földi ökoszisztéma legoptimálisabb fennállását és fejlődését, úgy, hogy saját érdekeit soha nem szorítja háttérbe, de nem is abszolutizálja a többi részrendszer; így végső soron az egész rovására (mert az egyes részrendszerek végül is mind egymással való szerves összefonódásban léteznek).*

IRODALOM

- ANTAL Attila 2014. Ökopolitika, ideológia, baloldal. Budapest, L'Harmattan
- BURKE, Edmund 1990. Töprengések a francia forradalomról. Budapest, Atlantisz
- CALLICOT, J. Baird 2005. A Föld-etika fogalmi megalapozása. In: Lányi András–Jávor Benedek (szerk.), Környezet és etika. Budapest, L'Harmattan. 57–84.
- DEVAL, Bill–SESSIONS, George 1985. Deep Ecology: Living As if Nature Mattered. Salt Lake City, Gibbs M. Smith, Inc.
- ECKERSLEY, Robin 2009. Az ököcentrikus gondolkodás magyarázata és védelme. In: Scheiring Gábor–Jávor Benedek (szerk.), Oikosz és polisiz. Budapest, L'Harmattan. 298–330.
- FOX, Warwick 1990. Toward a Transpersonal Ecology: Developing a New Foundation for Environmentalism. London-Boston, Shambala
- FRITZELL, Peter 1987. The Conflicts of Ecological Conscience. In: J. Baird Callicot (szerk.), Companion to A Sand County Almanac: Interpretive and Critical Essays. Madison, Wis., University of Wisconsin Press. 128–153.
- GRAY, John 1993. An Agenda for Green Conservatism. In: Beyond the New Right. London, Routledge
- HEFFERNAN, James D. 1982. The Land Ethic: A Critical Appraisal. In: Environmental Ethics 4 (3). 235–247.
- HEIDEGGER, Martin 2004. Kérdés a technika nyomán. In: Tillmann J. Attila (szerk.), A késő újkor jözsansága II. Budapest, Göncöl. 111–133.
- HENRY, Michel 1987. La Barbarie. Paris, Grasset
- HUSSERL, Edmund 1998. Az európai tudományok válsága és a transzcendentális fenomenológia I–II. Budapest, Atlantisz

- KOVEL, Joel–Lowy, Michael 2001. In: *Ecosocialist Manifesto*, <http://members.optushome.com.au/spainter/Ecosocialist.html> (2016. október 25.)
- LÁNYI András 2015. *Oidipusz, avagy a Természetes Ember*. Budapest, Liget könyvek
- LEOPOLD, Aldo 2000. *Föld-etika*. In: Lányi András (szerk.), *Természet és szabadság*. Budapest, Osiris. 103–116.
- LOVELOCK, James 1990. *Gaia: A földi élet egy új nézőpontból*. Budapest, Göncöl
- MAROSÁN Bence Péter 2013. *The Primal Child of Nature. Towards a Systematic Theory of Eco-Phenomenology*. In: Anna-Teresa Tymieniecka (szerk.), *Phenomenology and Human Positioning in the Cosmos*. USA, Springer. 119–153.
- MAROSÁN Bence Péter 2018. *Marxizmus és ökológia. Lehetséges kapcsolódási pontok a marxi elmélet és a mélyökológia között*. In: *Korunk folyóirat* (2018. január). 41–48.
- MARX, Karl 1965. *Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálatához*. Budapest, Kossuth
- MARX, Karl–Engels, Friedrich 1976. *A német ideológia*. Budapest, Kossuth
- MATURANA, Humberto–VALERA, Francisco 1972. *Autopoiesis and Cognition: the Realization of the Living*. Dordrecht, Reidel
- MURDY, William H. 1983. *Anthropocentrism: A Modern Version*. In: Donald Scherer–Thomas Attig (szerk.), *Ethics and the Environment*. New Jersey: Prentice Hall. 12–21.
- NÆSS, Arne 2005. *Önmegvalósítás*. In: Lányi András–Jávor Benedek (szerk.), *Környezet és etika*. Budapest, L'Harmattan. 221–235.
- NOZICK, Robert 2001. *Anarchy State and Utopia*. Oxford UK & Cambridge USA, Blackwell
- PEPPER, David 1993a. *Anthropocentrism, humanism and eco-socialism: a blueprint for the survival of ecological polities*. In: *Environmental Politics* 2 (3). 428–452.
- PEPPER, David 1993b. *Eco-Socialism: From Deep Ecology to Social Justice*. London–New York, Routledge
- PILBEAM, Bruce 2009. *Természetes szövetség? A konzervativizmus és a környezetelvétség viszonyának áttekintése*. In: Scheiring Gábor–Jávor Benedek (szerk.), *Oikosz és polisz*. Budapest, L'Harmattan. 216–237.
- RAWLS, John 1997. *Az igazságosság elmélete*. Budapest, Osiris
- REGAN, Tom 1983. *The Case for Animal Rights*. London, Routledge & Kegan Paul

- SCRUTON, Roger 2012. *Green Philosophy*. London, Atlantic Books
- SINGER, Peter 1983. *The Expanding Circle: Ethics and Socio-biology*. Oxford, Oxford University Press
- SINGER, Peter 2005. Minden állat egyenlő. In: Lányi András–Jávorka Benedek (szerk.), *Környezet és etika*. Budapest, L'Harmattan. 39–56.
- SYLVAN, Richard 1984/85. Critique of Deep Ecology. In: *Radical Philosophy*, 40. és 41. szám
- VINCENT, Andrew 2009. Ökológizmus. In: Scheiring Gábor–Jávorka Benedek (szerk.), *Oikosz és politika*. Budapest, L'Harmattan. 257–297.
- WISSENBERG, Marcel 2009. Liberalizmus. In: Scheiring Gábor–Jávorka Benedek (szerk.), *Oikosz és politika*. Budapest, L'Harmattan. 238–253.

Extended Solidarity: Social and Ecological Justice

In this present study, I would like to lay bare the foundations of a systematic eco-ethics and eco-politics, which posits itself between radical individualism and radical holism on the one hand, and between radical anthropocentric and radical eco-centric theories on the other hand. This theory – due to its moderate position – can be fair with non-human beings and populations, and also has such ethic principles which could be applied in a flexible and plausible way in practice, (for the very reason because it adopts reasonable, but also morally justifiable compromises). In this essay, I will treat briefly some ecologically relevant motifs in liberal, libertarian, conservative and socialist political trends and philosophies. But in the heart of our analyses one can find the weak and strong thesis of ecological justice. From these two theses I will proceed forward to a systematic and coherent theory of ecological justice. According to the weak thesis one cannot articulate a consistent concept of social justice without referring to the ecological sphere and field of problems. According to the strong thesis the entire concept of social justice is reducible to that of ecological justice in the end. At the end of my writing I will make a preliminary analysis of such a concept of ecological justice, which – in my view – is capable of unifying and harmonizing of particular and collective, human and non-human interests, of values of human existence and intrinsic values of natural sphere and non-human natural beings, in the context of universal solidarity, which is extended beyond the borders of human society.

Key words: eco-ethics, eco-politics, solidarity, social justice, ecological justice, anthropocentrism, eco-centrism.

Proširena solidarnost: društvena i ekološka pravičnost

Cilj studije je da uspostavi osnove jedne sistematizovane eko-etike i eko-politike, koje se pozicioniraju između radikalnog individualizma i radikalnog holizma sa jedne, i između radikalnih antropocentričnih i radikalnih ekocentričnih teorija sa druge strane. Ova teorija – zahvaljujući umerenom pozicioniranju – može biti pravična i sa neljudskim bićima i populacijama, a pored toga prati takve etičke principe, koje se u praksi mogu primeniti na fleksibilan i verodostojan način (zbog toga što ona usvaja razumne, ali i moralno opravdane kompromise). Esej daje osvrt i na neke relevantne ekološke motive u liberalnim, libertanskim, konzervativnim i socijalističkim političkim trendovima i filozofijama. Srž analize predstavljaju slabe i jake teze ekološke pravičnosti, iz ovih teza se kreće ka sistematičnoj i koherentnoj teoriji ekološke pravičnosti. Prema slaboj tezi, pojedinac ne može artikulirati jedan koherentan koncept društvene pravičnosti bez pozivanja na ekološku sferu i problema na terenu. Jaka teza, sa druge strane, ceo koncept društvene pravičnosti redukuje na ekološku pravdu i pravičnost. Na kraju rada će se izneti preliminarne analize koncepta ekološke pravde, koja – po shvatanju autora – je sposobna da udruži i harmonizuje pojedinačno sa kolektivnim, ljudske i neljudske interese, vrednosti ljudskog postojanja i intrizične vrednosti sfere prirode i neljudskih prirodnih bića u kontekstu uneverzalne solidarnosti, koji se protežu preko granica ljudskog društva.

Cljučne reči: eko-etika, eko-politika, solidarnost, društvena pravda i pravičnost, ekološka pravičnost, antropocentrizam, ekocentričnost

Beérkezés időpontja: 2018. február 05.

Elfogadás időpontja: 2018. február 23.